

FILOZOFIA, BÝVANIE A SPOLOČNÝ SVET

JOZEF PAUER, Filozofický ústav SAV, Bratislava

PAUER, J.: Philosophy, Dwelling and the Common World
FILOZOFIA 68, 2013, Supplementary Issue No 1, p. 112

Human existence as dwelling – Phenomenal pattern of dwelling – From the analysis of the ways of dwelling to the delimitation of its constitutive relations – A critique of the reduction of the public character of human dwelling – A critique of the pathological changes in urban and social public spaces – The need for philosophy with its ability of differentiating and separating the essential from the unessential to go public

Keywords: Architecture – Dwelling – Constitutive relations of dwelling – Culture – City – Public space

Bývanie a filozofia. Na pochode našimi končínami sa demokracia ocitla v tandeme s demoláciou. Hoci tieto slová nemajú spoločný pôvod, jedno pochádza z gréčtiny, druhé z latinčiny, v slovenskom prostredí celkom nepozorovane a organicky zrastajú. Tá irónia, ak pomyslíme na to, že grécke *démo* znamená *stavať, budovať*¹ a latinské *domus* i praslovanské *dom* označovali miesto, kde sa býva (Machek 1957, 102).

A súvisí to vôbec s filozofickými otázkami? Ak je pravdou, že najautentickejšou oblasťou filozofického pýtania je človek a jeho podstata, povaha jeho existencie, potom sme tu „doma“. Pomyslíme len na niektoré etymologické súvislosti slova *bývať*, ktoré má pôvod v slovách *rásť, rodiť* (indoeurópske *bew*). Derivátom tohto pôvodného slova je slovo *bylina*, kde sa tiež zachoval význam spojený s rastom (rastlina) a životom – kto (čo) rastie, ten (to) žije. Z významu slova *rásť* sa vyvinul význam slov *žiť* a *byť*. Slová, ktoré označujú najvlastnejšiu oblasť filozofického skúmania, ono večne nezmapovateľné mystérium. A druhotným derivátom je práve slovo *bývať*. A s rastom a bývaním priamo súvisí budovanie (Machek 1957, 52).²

No nielen z týchto etymologických súvislostí je zrejماً úloha filozofie pri otázkach budovania, búrania a bývania. Filozofia predsa vo svojom skúmavom premýšľaní, premýšľavom skúmaní povahy existencie človeka nehľadá len akési abstraktné pojmy, večné poučky, záväzné normy, podľa ktorých by mali všetci žiť, ak majú dospieť k blahu v krásnom orwellovskom svete. Filozofia takto spoločný svet a jeho inštitúcie nevidí. Vystupuje (mohla by, a hádam aj mala by vystupovať) vo verejnom priestore invenčne, nekonvenčne,

¹ Je zrejmé, že nevzťahujem tu do významových súvislostí grécky koreň slova demokracia, ktorým je *démos*, a nie *démo*, len sa pohrávam s homonymickým aspektom koreňov týchto dvoch rôznych slov.

² Pozri tiež (Ondruš 1975).

až rebelantsky v záujme rozlišovania pravdy a lži, dobra a zla, krásy a ošklivosti alebo, menej pateticky, v záujme rozlíšenia a odlúčenia podstatných inštitúcií od nepodstatných. Aby však aj toto svoje poslanie mohla naplňať, musí zotrvať vo verejnom priestore a pri tom si uchrániť svoj autentický teoretický, teda slobodný charakter. Nateraz je z neho vytláčaná atrofiou zmyslu, hypertrofiou zisku.

Deformácie bývania, demontáž pamäti. Všetko má svoju vlastnú existenciu. Ale táto existencia predpokladá a má vzťah k iným členom spoločnosti a, napokon, k celku bytia. A k iným častiam organizmu mesta. Alebo už tu nie je organizmus mesta, celok spoločnosti a celok bytia? Spoločný svet? Rozpadáva sa do bujných metastáz atomizovaného sveta a jeho amorfných črepín.

Krajina tak dostáva novú tvár. Podľa zmenenej duše človeka. Strata kultúrnej (duchovnej, duševnej, etickej i etologickej) dominanty sa stala príznakom epochy. Pohnútkou je čo najväčšia korisť. Spoločné záujmy sa podriaďujú záujmom úzko osobným, svet utilitárnych cieľov a finančného zisku škrtí sféru spoločného dobra. Zlatá plutokratická päšť tmy hrajúca všetkými farbami vychyluje tajomné kyvadlo života z ciest ducha na cesty krvi, lačného egocentrizmu a inštinktu posesívnosti. A hoci človek ešte stále dýcha – je posadnutý túžbou i tíško miluje, obetuje sa pre deti i pre vlasť (alebo aj nie, tak to už ľudia robia), aj ten neuchopiteľne jemný duch v ňom ešte vždy pulzuje a vykresáva v ňom iskru poznania – v spoločnosti narastá na jednej strane rezignácia a pasivita, na druhej sa rodia nové a nové rozbroje. Na takom mieste je potom človek priveľmi človekom, nemôže tu žiť, iba ak si zvykne alebo únavou otupie, a to už nie je človekom.

Rozptýlenosť, vytrácanie sa zmyslu, celok rozbitý na nespočetné množstvo úlomkov. Názorov, hodnôt. A diskusií o nich. Diskusia: kokaín, ktorým opája demokracia. A niekedy ani tým už nie. Na úrovni štátu i miest a obcí sa diskutuje (alebo aj nediskutuje) o inštitúciách sveta spoločne vyznávaných hodnôt, o priestorových riešeniach sveta rozmanitých názorových orientácií, ktoré všetky majú (mať) svoje miesto v milieum možností, ktorým je mesto v jeho členitej štruktúrovanosti. A „rozvojovo-projektové“ firmy rozhodujú o tom, čo sa zbúra a kde bude aká budova stáť. Demontáž inštitúcií štátneho a národného života pokračuje likvidáciou vrstiev pamäti.

Rozmanitosť spôsobov ľudského bývania sa nebezpečne zdeformovala. Polyvalentnosť verejného bývania sa zredukovala na administratívu, najmä finančnú, zdecimovala sa kultúra, zdravie, vzdelávanie a výchova. Rozbujnel u nás nový, v časoch neslobody neznámy modus bývania – bezdomovectvo. Tu však už nejde o bývanie, ale o jeho patológiu. Chorá spoločnosť plodí patologické spôsoby bývania. No a v priamej úmere s rastom počtu „slobodných“ ľudí prebývajúcich „na ulici“, „pod mostom“, „pod širákom“, vyrástli „osobité“ kreácie bánk, finančných a iných ústavov „slobodného“ trhu.

Štát, mestá a verejné inštitúcie sa prestali zaujímať i starať o záležitosti architektúry a urbanizmu, a teda aj o záležitosti občanov. Alebo aj v obrátenom poradí. Celkom evidentne tomu nasvedčujú realizácie nových, aj tých najvýznamnejších projektov, ktoré, hoci tvarovo vyzývavé, pútajú pozornosť, ale nevyjadrujú žiadnu štátnu alebo vládnú kon-

cepciu či aspoň víziu mesta a jeho života, iba ak čírou náhodou niektorú zo záľub držiteľa moci (finančnej, štátnej či miestnej). Kto by sa s tým trápil? Keď sa všetko podriaďuje takzvanému voľnému trhu, prečo mu nepodriadiť aj architektúru, verejný priestor a prostredie našich životných činností? Tu sa však predsa len neodbytno hlási pochybnosť: Ak už trhové hospodárstvo formuje naše prostredie, dokáže vytvárať aj sféru verejného záujmu? A ak nie, nehrozí jej redukcia na súkromné enklávy, v ktorých sa prístup verejnosti a oblasť verejného záujmu obmedzí na dopravnú infraštruktúru, nákupné centrá, administratívne, prípadne vzdelávacie komplexy? A aj to len v limitovanej miere.

Pre trhové hospodárstvo nie je prvotne záväzný žiadny verejný záujem, ani len v regulatívnej miere (žiaľ, taká je naša aktuálna skúsenosť), naopak, jeho základným regulatívom sú súkromné investície a stratégie rentability a zisku. A tak sa nemožno nepýtať, či vybudované oblasti ciest, námestí a parkov, ktoré pretrvali celé storočia a stali sa prirodzenou súčasťou nášho prostredia a konania v ňom, dokážu prežiť aj v časoch takéhoto *trhavého* trhového hospodárstva.

Realita, ktorej sme nielen svedkami, ale aj aktérmi a účastníkmi, nás opätovne utvrdzuje v názore, že súkromné nadácie a súkromní rozvojoví projektanti nie sú pripravení a vlastne nie sú ani schopní vybudovať a udržiavať verejnú sféru, ktorá by disponovala kvalitami, takými samozrejmiými pre historické centrá európskych, ako aj niektorých našich miest, ktoré si uchovali svoj mestský charakter a svoj *genius loci* aj napriek desaťročiam „vyrovnávania rozdielov medzi mestom a dedinou“.

V ostatných rokoch sa priamo pred našimi očami prehĺbila degradácia centier miest. Tento jav sa netýka výlučne nás, je to spoločný fenomén celej vysoko civilizovanej európskej spoločnosti. Podpísala sa pod neho pomerne prudká redukcia pôvodných obyvateľov miest, ich starousadlíkov, a zároveň nárast počtu ich „používateľov“ a konzumentov, ktorí prišli a stále prichádzajú z predmestí a okolia miest. Predmestská neumelosť, ale aj nevkus a barbarstvo prekričali a vytlačili mestskú civilizovanosť, kultivovanosť a zdvorilosť. Mobilné, neukotvené a mobilizované masy valiace sa do miest z deindustrializovaných predmestí a z vidieka zbaveného jeho pôvodnej poľnohospodárskej kultúry predstavujú pre mestá a celú krajinu permanentnú hrozbu. Mestá sa zahusťujú, rozširujú, no na úkor oblastí verejného záujmu. A na predmestiach takisto stále hustejšie vyrastajú satelity rodinných domov. A jedným i druhým je vlastná, napriek estetizácii a sofistikovanej, strata stredu, vo svojom účinku sú antihumánne, emocionálne a sociálne patologické.

Ako sa vymaniť z tohto diabolského kruhu „zvedečťovania“, náhradkového estetizovania, ekonomizovania, ekologizovania architektúry, budovania a bývania a ako obnoviť narušenú kontinuitu biotropného stavania pre živé ľudské bývanie v rozmanitosti jeho modov a komplexnosti jeho existenciálnych funkcií? Ako premôcť toto moderné i postmoderné, „učené“, „zamatové“ barbarstvo? Vidíme, že rozširovanie miest nikam nevedie. Mohlo by pomôcť budovanie mestskej kultúry na predmestiach? Vniesť do nich mestskú civilizáciu, zasadiť, pestovať a šíriť v nich verejnú sféru? Teda nie zahusťovanie a rozširovanie miest, ale rozšírenie sfér verejného záujmu rekonštrukciou predmestí a ich rozvojom.

Konstituovanie verejnej sféry sa nemôže stať len záležitosťou trhových pomerov, vedľajším produktom obchodu. Hoci je obchod jednou z jej súčastí, vo svojom podstatnom

vymedzení je záležitostí veřejného zájmu, který musia hájit' stavebné komisie mestských inštitúcií. Súkromní projektanti sledujú predovšetkým komerčný aspekt veřejného priestoru, a preto nie sú kompetentní v úlohe hlavných architektov (alebo tých, pod diktátom ktorých hlavní architekti vykonávajú svoju funkciu), ani pre tvorbu a vydávanie zákonov a zákonné rozhodovanie o urbanizme, o rozsiahlych mestských plochách a ich občianskom využití. Architekti musia teda pamätať na to, že aj keď pracujú pre mocných *developerov*, nemali by sa stať služobníkmi ich súkromných záujmov, mali by si zachovať nezávislosť tvorcu a nestrácať zo zreteľa „verejný záujem“ spoločenstva obce, mesta a záujem celej spoločnosti.

Ambiguítny vzťah bývania. Afinita človeka a priestoru. Človek žije v určitom vymedzenom priestore, ktorý si vydobyl (a stále znova vydobýva) z ríše hmoty a vegetatívnych síl a prispôbil pre svoj život, naplnil ho vedením a citmi. Na to, aby žil svoj ľudský život, potrebuje určité miesto, na ktorom môže bývať. Človek býva na dedinách, v mestách a v rôznych budovách, v ktorých sa mu pri ich budovaní a používaní inkarnoal zmysel vecí jeho života. Prebývaním v nich buduje svoj vzťah k danému prostrediu, k spoločnosti a vesmíru. Zmysluplnosť tohto vzťahu je cieľom, ktorého počiatky splývajú s prameňmi tvorivo-prispôbivej povahy cieľavedomej ľudskej činnosti a ďalej za ňou s duchovnými prameňmi biologickej adaptácie.

Človek transformuje dané prostredie a uskutočňuje svoju predstavu miesta vhodného pre svoje životné pôsobenie. Budovanie uhasína v budove. A v priestoroch budovy (alebo mesta, ulíc, tovární, divadiel, škôl, bytov) sa prebúda proces bývania v jeho špecifických podobách.

Ľudské bývanie je teda ambiguítny vzťah, v ktorom sa vzájomne dopĺňajú procesy budovania a bývania. Človek v bývaní nachádza zmysel svojej existencie na celkom určitom mieste na svete, odkrýva v ňom zmysel tohto svojho miesta i toho, že na toto miesto (na svete, v spoločnosti, v spoločenstve či v rôznych zoskupeniach a v rodine) patrí práve on a práve taký, aký je. Je to jeho miesto, na ňom prebýva a prebývaním na ňom je determinovaný aj jeho konkrétny život v daných spoločenských podmienkach. Na druhej strane, človek nie je znehybnený na jedinom mieste, jeho existencia v súradniciach spoločenských interakcií je preniknutá dynamizmom síl s rôznymi orientáciami. Je tiež na ceste, po ktorej putuje od miesta k miestu, od človeka k človeku, vytvára vzťahy k ľuďom, k javom, veciam, udalostiam na tejto ceste a vyberá si svoje miesto, a tým aj určité zaradenie v rámci society. V tejto dialogickosti cesty a cieľa, odchodu a návratu, hľadania a spočinutia sa rodí priestorovosť života človeka. Inkarnáciou tejto priestorovosti i jej udržiavateľkou v činnostiach človeka je architektúra. Poeticky pravdivo o tom vypovedá A. de Saint-Exupéry v *Citadele*: „Zovrel som do hraníc putujúcu karavánu. Bola len zrnom na lôžku vetra. Vietor unáša semeno cédra ako vôňu. Ja vetru vzdorujem a sadím semeno do zeme, aby sa cédre košatili pre slávu božiu“ (Saint-Exupéry 1975, 16).

V Saint-Exupéryho *Citadele* je životným priestorom človeka púšť, čím básnik zdôrazňuje, že pobyt človeka na zemi je možný len vtedy, keď sa o ňu stará, keď kultivuje pôdu i seba a svoje vzťahy k iným ľuďom a k iným bytostiam. Až tým sa zo zeme stáva príbytok ľudí.

Bezprostredné vlastníctvo príbytku (miesta, mesta, kraja), jeho používanie, obývanie, nie je ešte ľudským bývaním na zemi. A už vôbec ním nie je premena bytu na úkryt a život

v ilúzii vlastníctva tohto úkrytu. Ak má človek bývať ako človek, ak teda má v byte nachádzať seba v autenticite svojho osobného života, musí v ňom vždy nanovo vytvárať pravé bývanie, zväzovať svoje činy s ľudskou spoločnosťou a vykresávať vo svojom prebývaní na zemi duchovnú iskrú v komplexe vrstiev kultúry, pretože len v nej aktívne afirmuje svoj život v stave neuhasiňajúceho ohňa vedenia a citu a jedine ona je tým uzlom, ktorý drží jeho byt v obývateľnej forme. Ak tento zväzok preruší, príbytok pohltí tma, beztvárna, neobývateľná stavebná hmota.

Charakter existencie človeka sa vymedzuje jednotou jeho života a miesta, na ktorom svoj život tvorí (Bollnow 1976). Samozrejme, že tu nezohráva jedinú úlohu jeho individuálny horizont. Tento vzťah nadobúda svoje reálne, živé črty až v konkrétnych národných dimenziách historických, kultúrnych, sociálnych a ekonomických súradníc spoločenskej štruktúry. No komplexná funkcia bývania je spoločná všetkým formám ľudského života.

Fenomenizované bývanie. Človek sídli v množstve svetov „medzi zemou a nebom“. Naše bývanie sa uskutočňuje vo variete, v ktorej možno rozlíšiť niekoľko vrstiev. Spôsoby bývania sa viažu vždy k určitému miestu. *Osídlenie* je miesto, na ktorom sa odohráva *prírodné bývanie*. Nemyslím tým len bývanie uprostred prírody. Aj keď sa rodíme do už existujúceho, človekom vytvoreného a kultivovaného prostredia, ktorému sa musíme prispôbiť, nevyhneme sa potrebe porozumenia tomuto už existujúcemu prostrediu ako sídlu, ako určitému riešeniu pôvodného problému uvoľnenia miesta pre špecifický charakter našej existencie a prispôbenia sa nezmeniteľným vlastnostiam daného prostredia, problému obstarania pevného miesta, na ktorom sa v tomto prostredí usídlime. Keď budujeme nové sídlisko na okraji mesta alebo zasadzujeme novú budovu v kontexte historického jadra mesta, uskutočňujeme v istom zmysle tiež osídľovanie.

Po usídlení sa rozvíjajú ďalšie spôsoby bývania, ktoré sa dotýkajú základných foriem ľudského spolunažívania. Osídlenie je celkom, v ktorom sú navzájom prepojené jeho základné časti, ktoré súvisia so základnými činnosťami ľudskej spoločnosti (napr. myslenie, výchova, výroba, výživa, výmena, energetika, doprava, správa a i.). Stretávajú sa tu ľudia a vymieňajú si svoje myšlienky, city, produkty. Mesto je – alebo odjakživa bolo – scénou, na ktorej sa ľudia stretávajú. Stretávanie v meste však neznamená nevyhnutne jednomyseľnosť. Predovšetkým to znamená, že sa tu stretávajú tí najrozmanitejší ľudia a z radu svojich vzájomných stretnutí získavajú skúsenosť bohatosti tohto sveta. *Mesto* je milieu možností. Zároveň pôsobí ako istý kolektor ľudí. Existenčný modus, ktorý sa s ním viaže, možno nazvať *kolektívnym (zhromažďujúcim, hromadným) bývaním* (Norberg-Schulz 1985, 57-58). Týmto pomenovaním sa vystihuje fakt, že bývanie v meste je stretávaním sa ľudí z rozmanitých končín sveta, z odlišných oblastí spoločenského života, je formou zhromažďovania a udržiavania celku spoločnosti ako jednoty v rozmanitosti.

Mohlo by sa zdať, že bývanie v meste, keďže nepredpokladá súhlasné dorozumenie, je akýmsi samovoľným dejom. Nesmieme však zabúdať, že nie mestský priestor vytvára spôsob bývania, ale ľudia, ktorí konajú podľa určitých vzorov v rámci súdržného spoločenského systému, vytvárajú mesto a spôsob bývania v ňom (samozrejme, funguje tu systém spätnej väzby). Tvrdiť opak by bolo to isté, ako tvrdiť, že justičný palác vynašiel právny systém spoločnosti.

Nezabúdajme, že v rámci mestského milieua možností sa správame podľa spoločenských vzorov a uskutočňujeme akty voľby, čím sa užšie vymedzujú spôsoby stretávania, ustanovujú sa vzory dorozumenia a naše stretávanie sa deje v štruktúrovanejších spoločenských dimenziách. Z tohto stretávania vyrastajú spoločné záujmy, hodnoty, názory, na základe ktorých sa utvára určitá platforma rôznych sociálnych subjektov, ktoré si na udržiavanie spoločných hodnôt a na ich vyjadrenie vytvárajú isté fórum. Takýmto fórom je *inštitúcia* alebo verejná budova a spôsob bývania, ktorému slúži, možno nazvať *verejným bývaním*. Pretože verejný priestor stelesňuje celý rad názorov a hodnôt, môže slúžiť ako vysvetlenie alebo zviditeľnenie spoločného verejného sveta.

Život každého jednotlivca sa ubera svojou osobitnou cestou, na ktorej sa uskutočňujú rozhodnutia osobnejšieho charakteru. V bývaní sa preto uplatňuje aj istý odstup, ktorý je potrebný na vymedzenie a zachovanie vlastnej identity. Tento modus možno nazvať *privátnym bývaním* a scénou, na ktorej sa odohráva, je *byt* alebo rodinný dom, teda isté útočisko, kde si človek uchováva a vymieňa pôvodné zážitky a skúsenosti, ktoré vytvárajú jeho osobný svet.

Výraz „verejný“, použitý na pomenovanie bývania, ktorému slúžia priestory inštitúcií, poukazuje na to, na čom participujú členovia spoločnosti, prípadne čo majú spoločné užšie vymedzené spoločenstvá vyznávajúce podobné alebo spoločné hodnoty. Privátnym bývaním myslím tie činnosti, ktoré sú izolované od prenikania iných. Pritom však treba pamätať na to, že izolácia tu znamená istý odstup, skôr ústranie než vykonávanie akýchsi nespooločenských činností, pretože súkromný život tiež dodržiava, aj keď modifikovane, spoločenské vzory správania.

V uvažovaní o bývaní (a teda o architektúre i kultúre) a pri skúmaní problémov s ním spojených musíme pamätať na všetky tieto vrstvy, pričom podstatným určením, ktoré determinuje spôsoby bývania, nie sú architektonické štruktúry, ale socio-kultúrne štruktúry ľudskeho myslenia a cítenia, ľudskej cieľavedomej činnosti. Samozrejme, skúmanie spôsobov bývania a architektonických štruktúr, ktoré sa k nim vzťahujú, nedáva vyčerpávajúcu odpoveď na otázku bývania. K celostnejšiemu uchopeniu bývania v jeho multidimenzionalite vedie až odhalenie jeho konštitutívnych vzťahov, v interakciách ktorých spočíva spoločný základ jeho rozličných prejavov.

Konštituenty ľudskeho bývania. Človek si buduje v architektúre priestory, ktoré mu majú pomáhať pri získavaní istej existenčnej opory vo svete. Architektúra nie je úkrytom – ani jaskyne ním neboli. Nie je ani „strojom na bývanie“ (Le Corbusier), ani prostriedkom separácie. Človek architektúru vytvára a človek ju obýva, cez ňu a s ňou sa konfrontuje, stretáva, spriateluje so svetom, je mu miestom, z ktorého vychádza do sveta a nadväzuje s ním vzťahy, vzťahy s druhým človekom, so spoločnosťou, je miestom, na ktoré sa vracia, aby tieto vzťahy udržiaval aj v činnostiach individuálnych, ktoré si uchovávajú zmysluplnosť len vďaka ich spoločenskému zakoreneniu.

Človek si vyberá na bývanie určité miesto, kde sa situuje v priestore a čase a vystavuje sa istému charakteru okolitého prostredia. Aby sa stalo oporným bodom jeho ľudskej existencie, musí disponovať kvalitami, vďaka ktorým človek vie, *kde je*, vie sa v priestore *orientovať*

a vďaka ktorým je schopný dané prostredie prežívať v jeho celku ako kozmos, nie ako chaos, teda ako zmysluplne usporiadané miesto, *jeho* miesto, miesto, na ktorom vie, *кто je*, na ktorom tvorí, nachádza a udržiava, ochraňuje zmysel seba i sveta a tak sa s ním *identifikuje*.

V interakciách orientácie a identifikácie sa konštituuje všeobecná štruktúra bývania. Identifikácia sa viaže na veci, na ich charakter i telesnú formu, orientácia registruje ich priestorové usporiadanie. Predpokladom oboch týchto vzťahov je transcendencia, ktorá ako vzťah k svetu je bázou všetkých vzťahov človeka k bytiu. Nie je to niektorý z jeho aktov, ale fundamentálna kvalita ľudskej existencie, ktorá zakladá možnosť týchto aktov. Rodí sa v okamihu, keď si človek uvedomuje seba ako seba si vedomú osobu v prítomnosti iných takýchto osôb. Možno hovoriť ešte o druhej „rovine“ transcencie, a to v prípade harmonického saturovania potreby identifikácie a orientácie. Tu je transcendencia istou vertikálnou dimenziou, ktorá otvára fyzickú situáciu pre vzájomnú komunikatívnu interakciu. Teda duchovná alebo kultúrna transcendencia, ktorou vyrastáme nad čiru fyzickú závislosť alebo prirodzenú osobnú závislosť. Sprevádza ju údiv, zážitok krásy, radosti a účastnej prítomnosti na svete. V tejto „sile“ sa identifikácia a orientácia stretávajú a získavajú nový význam pre toho, kto *býva*. V transcencii ľudská existencia uchopuje a transformuje faktickú situáciu a ustanovuje tak význam pravdivého prebývania človeka na svete.

Funkcie identifikácie a orientácie sú v procese bývania na všetkých jeho úrovniach vždy prítomné a od seba neoddeliteľné. Je však zmysluplné rozlíšiť ich ako rôzne aspekty bývania, pretože vzhľadom na situáciu môže byť jeden z nich silnejší ako druhý. Môžeme sa orientovať v priestore medzi vecami bez toho, aby sme sa s nimi plne stotožnili, a môžeme sa tiež identifikovať s istými vlastnosťami vecí bez toho, aby sme celkom jasne vedeli, kde sme.

V tradičných spoločnostiach vyrastá obydlie z interakcie krajiny, pôdy, klímy, materiálov, ktoré sú utvárané pod vplyvom kolektívnej pamäti. Determinujúcim faktorom je vždy obraz, predstava sveta danej spoločnosti. Architektúra zviditeľňuje a stelesňuje tento obraz sveta udržiavaný spoločnosťou. Tak sa udržuje afinita medzi osobou a spoločnosťou, medzi človekom a priestorom.

Ak v súčasnosti pociťujeme absenciu týchto dimenzií architektúry, skrýva sa za tým viacero síl, či už je to jednorozmerné zacielenie na prepych a zisk bez významu a hodnoty, ignorancia miesta a jeho charakteru, technické, stavebné metódy homogenizujúce priestor, dešpekt voči historickým, kultúrnym a duchovným koreňom lokálnych foriem atď. Prostredie, priestor, veci v ňom sa považujú za neutrálne entity, predmety medzi predmetmi v kontinuite geometrického, estetizovaného priestoru, ktoré sa reflektujú bez vzájomných vzťahov medzi nimi a človekom.

Takéto separovanie človeka a priestoru pôsobí deštruktívne v architektúre, teda pri tvorbe miesta pre bývanie človeka. Korene takejto zhubnej situácie nespočívajú len v rovine „techniky“ alebo „vedy“. Spočívajú oveľa hlbšie, vo vnútri človeka, v spoločenských vzťahoch, v pavučine ktorých je uväznený, alebo na pôde ktorých môže potvrdzovať svoju existenciu v jej viacvrstvovosti. A estetizácia ani formalizmus zjavne nedisponujú odpoveďou. Architektúra sa nemôže stávať povrchným „využitím priestorových kvalít alebo zotrvať na prijatých archetypálnych významoch. Musí zahŕňať aj potvrdenie a ocenenie ľudských tvorivých síl“, čo je evidentné pri pohľade do dejín na to, čo ľudstvo vytvorilo

a čo vytvoriť môže, takisto musí zahŕňať aj „určenie sféry významu“, ktorá je v ľudskej existencii primárna (Pérez-Gómez 1986, 107).

Architektonické diela a ich funkcie majú zmysel, keď sú vesmírom zaplneným živými ľuďmi, kozmom vymedzeným ľuďmi pre ľudí podľa ich dimenzií (duchovných, telesných, duševných, spoločenských). Tento človeku blízky, len jemu určený priestor, ktorý je iný ako priestor „tam vonku“, sa stáva predmetom ľudskej identifikácie, pretože stelesňuje tie významy ľudskej existencie, ktoré udržiujú svet v jeho obývatel'nosti, v otvorenosti pre životné konanie človeka. V identifikácii človek disponuje svojím svetom a tým aj vlastnou identitou. Na to je zas potrebné, aby sa človek dokázal otvárať okolitému svetu.³

V budovaní a bývaní ako tvorení miesta ľudského sebaoptvrdenia, miesta, na ktorom človek tvorí a nachádza zmysel seba samého i sveta, miesta, z ktorého vychádza do sveta, aby naplnil svoj život vo vzäzku s druhým človekom, v komunikatívnych vzťahoch v rámci spoločnosti, tam všade človek nevyhnutne vytvára určitý poriadok, ktorý mu slúži na obranu proti „chaosu“ cudzieho sveta a ktorý mu umožňuje orientovať sa v priestoroch svojej činnosti.

Identifikácia a orientácia sú vždy spojené s našim konaním. Človek musí vedieť, kde je, aby mohol vôbec byť. Vo svojom budovaní a bývaní človek je situovaný v určitom priestore, obklopený vecami, udalosťami, medzi ktorými vytvára vzájomné vzťahy, určitý poriadok, ktorý mu umožňuje tvoriť, vyvíjať sa, vydávať sa na cesty do sveta, vytvárať mnohoraké vzťahy svojej účasti na živote, naplňovať svoj ľudský život v medziľudských vzťahoch. Človek môže vykonávať svoje ľudské činnosti, len ak prostredie nie je chaotické. Ak má prostredie určitú zrozumiteľnú štruktúru, človek si dokáže vytvárať jeho jasný obraz, ktorý mu slúži nielen ako praktická pomôcka v jeho každodennom živote, ale poskytuje mu aj určitú nevyhnutnú psychickú istotu. Naopak, bez dobrého obrazu prostredia sa nevytvára harmonický vzťah medzi človekom a okolím, nastupuje dezorientácia, s ktorou sa emocionálna istota prevracia na strach alebo úzkosť (Lynch 1967, 4-5).

V (prírodnom, hromadnom, verejnom, súkromnom) bývaní s harmonicky rozvinutými a uspokojovanými potrebami identifikácie a orientácie človek vedome prináleží určitému konkrétnemu miestu, ktoré sa stáva na jednej strane jeho ohraničeným útočiskom a na druhej strane východiskom jeho nepretržitého kontaktu s prostredím, miestom odchodu a návratu, miestom, na ktoré sa večne vracia, z ktorého rozpoznáva diaľavy i blízkosti, miestom, ktoré nie je len čírym prostriedkom na bývanie, ale je miestom, ktoré je vlastným ľudským príbytkom – domovom človeka. Na tomto „mieste“, v komplexnosti jeho vrstiev, v našom byte, v našej rodine, na uliciach nášho mesta, v rozmanitých dimenziách našich povolaní, v atmosfére našej krajiny a spoločnosti rozvíjame vzťahy, v ktorých si vytvárame vlastný zmysel bývania a nášho života vôbec. Vzťahy, v ktorých *mať* domov neznamena obývať dom a vytrácať sa v jeho prepychu zo spoločenských zväzkov, susedských a iných vzťahov ľudskej vzájomnosti. Vzťahy, v ktorých *mať* svoj *domov* znamená kultivovať svet

³ Identitu nechápem len ako „vnútornú“ kvalitu jednotlivca, ktorú ten odvíja zo seba ako pavúk niť, a teda ani bývanie nechápem ako realizáciu akéhosi skrytého ja. Identita spočíva aj v interiorizácii pochopených vecí, životnej skúsenosti, a preto je v bývaní potrebná aj otvorenosť človeka voči svetu, ktorý ho obklopuje.

pre seba a seba pre svet, chrániť prepych „susedského“ bývania a medziľudských vzťahov, v ktorých sa človek ľudsky uskutočňuje vo svete, v ktorých sa mesto, dom, byt stáva pre človeka zrozumiteľným, primerane usporiadaným prostredím vtelenej vzájomnosti ľudí. Ak sa človek z týchto vzťahov vytráca a zabúda sa vo svojej „vytratenosti“, stáva sa zabudnutým pre svojich blížnych a v tomto zabudnutí môže dospieť nanajvyš k strašnému poznaniu svojej ľudskej bezvýznamnosti. Skôr či neskôr prenikne iskra tohto strašného poznania aj cez tie najhrubšie steny hmotného prepychu.

Ľudské bývanie možno teda chápať ako špecifický aspekt komplexného vzťahu človeka a sveta, ako budovanie konkrétneho miesta, na ktorom si človek (ľudstvo) zhromažďuje svet pre seba, na ktorom prebýva a z ktorého vstupuje do sveta a na ktoré sa zo sveta „tam vonku“ vracia. Konkrétnou figuratívnou inkarnáciou tohto miesta bývania v jeho viacnásobnom zvrstvení je práve architektúra.

Svet, v ktorom žijeme, už nepozostáva z daností, z lokálne viazaných domén (kultúrnych, národných, etnických a pod.), stal sa otvorenou multiplicitou fragmentov najrozmanitejšieho pôvodu. Pluralistický (atomizovaný) stav spoločnosti nevyhnutne sprevádza rozklad tradičného pojmu miesta. Nielenže množstvo miest stratilo svoj charakter a stalo sa obeťou priestorovej homogenity, ale nové informačné médiá nám umožňujú prežívať simultaneitu miest, čo narušuje náš zmysel pre špecifickosť, vhodnosť, primeranosť a identitu. V dôsledku toho starostlivosť o dané prostredie, ktorá tvorila bázu minulých kultúr, je podlomená. Kultúra pôvodne znamenala kultiváciu miesta ako súčasť integrovanej „tu“, zatiaľ čo dnes môže označovať už len kolekciu separátnych foriem a spomienok. No ak má kultúra zostať ľudskou kultúrou, nemôže nekultivovať duchovnú pôdu, z ktorej vyrastá a na ktorej žije človek, bytosť s osobným charakterom existencie, ktorá neprestáva vykresávať iskru pre oheň mysle a citu. Len tak sa udržiava životodarné prúdenie ducha v kultúre. A kultúry v človeku.

Prirodzene, aj roztrúsené úlomky môžu disponovať istým významom ako „znaky“. S tým hádam súvisí pretrvávajúca prestíž semiológie ako módnjej teórie významu. Avšak tu je „jazyk znakov“ len výsledkom zvyku a konvencie, pričom jeho platnosť sa obmedzuje na tých „používateľov“, ktorí sú schopní porozumieť „kódom“. Všeobecné alebo večné významy sú zrušené, vládne totálny relativizmus. Znamená to azda, že postmoderné hľadanie významu končí v ničote a pohľad smerujúci k pôvodným zdrojom je len obeťou ilúzie? Veď tak ako sme už viac než dve dekády svedkami nástojčivého volania po navrátení štruktúrovanosti a zmyslu do nášho sveta v rôznych oblastiach sociálneho života (feminizmus, regionalizmus, otázky náboženstva, národa, etnicity a i.), tak aj v oblasti architektúry v jej postmodernej mnohorakosti zosilneli hlasy ekologicky a energeticky uvedomelého stavania, architektúry s akcentovaním regionálneho cítania alebo architektúry s vycibrenou vnímanosťou pre kontext tradície a miesta.

Riešenie problému významu v architektúre vyrastá z riešenia otázky miesta a toho, čo pre nás miesto znamená. Otázka vytvárania miest je najvlastnejším problémom architektúry. Čokoľvek sa v našom živote odohráva, vždy to súvisí s miestom. Naše konanie, verejné i to najintímnejšie sa odohráva vždy v konkrétnej situácii, teda v čase a priestore, na konkrétnom mieste. Ale aké miesta vytvárajú svojou ziskom zaslepenou dravosťou súčasní „developeri“? A kto im to umožňuje? Koho záujem sa tu uskutočňuje? Kde sú zástupcovia

občanov, ktorí prisahou spečatili svoju službu občanom, starosť a starostlivosť o mesto a jeho občanov? A kde sú občania, ktorí im to rozhodne pripomenú?

Kultúra nie je len súborom hodnôt, tak ako architektúra nie je len „schránkou“, sformovaným priestorom či len sumou stavieb a ulíc, ale predovšetkým je dcérou ľudskej pamäti a toho, čo je božské – ušľachtilého stvoriteľského aktu. A tak ako v budovaní zakladáme bývanie na svete v našich bytoch, tak sa kultúrou oslobodzujeme (a zodpovedne zaväzujeme) pre zakladanie nášho bývania v dóme sveta. Na to potrebujeme opäť objaviť svet – ten bezprostredne blízky a náš, aj ten vzdialený a cudzí – a vidieť ho v jeho diferencovaných kvalitách, objaviť ho v zmysle úcty a starostlivosti. Našu situáciu nezlepšime ani tou najdokonalejšou technikou a veľkolepými plánmi, ak nebudú sprevádzané vnímavosťou a pozornosťou, ktorú budeme venovať ľuďom a veciam okolo nás, starostlivosťou o to, čo je v našej blízkosti.

Nezabúdajme na tieto prosté „samozrejmosti“. Najmä dnes, keď sa celkom úmyselne vykopáva a rozširuje trhlina medzi generáciami, čo vedie k narušeniu kontinuity, k zahataniu živého toku tradície a k smrti kultúry. Naša kultúra je decimovaná, jej orgány jeden za druhým amputované. Bez duchovnej kultúry prestávame byť aj národom a nie sme ani ľuďmi, sme len živočíšnym druhom odsúdeným na vyhynutie ako ktorýkoľvek iný druh.

Literatúra

- BOLLNOW, O. F. (1976): *Mensch und Raum*. Stuttgart: Kohlhammer.
- LYNCH, K. (1967): *The Image of City*. Massachusetts: The M.I.T. Press.
- MACHEK, V. (1957): *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- NORBERG-SCHULZ, C. (1985): Auf dem Weg zur figürlichen Architektur. *Bauen und Wohnen* (5), 55-60.
- ONDRUŠ, Š. (1975): Die Behausungen der alten Slawen im Lichte der Linguistik. *Universitas comeniana Bratislavensis. Facultas philosophica. Ethnologia slavica*. Tomus VII, 65-83.
- PÉREZ-GÓMEZ, A. (1986): Abstraction in Modern Architecture. *Arkkitehti*, (2/3), 97-107.
- SAINT-EXUPÉRY, A. de (1975): *Citadela*. Praha: Vyšehrad.

Príspevok vznikol na Filozofickom ústave SAV ako súčasť grantového projektu č. 2/0010/12 „Nové podoby poriadku v spoločnosti – filozofická analýza“.

Jozef Pauer
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava 1
SR
e-mail: jozefpauer@hotmail.com